

74

Р.Г.САФАРОВА, М.Э.ИНОЯТОВА,
Ш.Э.НЕЪМАТОВ, Ф.М.КУЧКАРОВА

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ
КОНЦЕНТРИЗМ ТАМОЙИЛИ
АСОСИДА ТАНЛАШГА ОИД
ДИДАКТИК ЁНДАШУВЛАР

ТОШКЕНТ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдан

--	--	--

1-8

02/15

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ

Т.Н.ҚОРИ НИЁЗИЙ НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ
ИНСТИТУТИ

Р.Г.САФАРОВА, М.Э.ИНОЯТОВА,
Ш.Э.НЕЪМАТОВ, Ф.М.ҚУЧКАРОВА

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ КОНЦЕНТРИЗМ
ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ТАНЛАШГА ОИД
ДИДАКТИК ЁНДАШУВЛАР

С.А.А.А.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА О'РТА МАХСУС ТА'ЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА О'РТА МАХСУС ТА'ЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ-2012

УДК: 330.1 (075)
ББК 74.202я2

Р.Г.Сафарова, М.Э.Иноятова, Ш.Э.Незматов, Ф.М.Кучка-
рова. Ўқув материалларини концентризм тамойили асосида
танлашга оид дидактик ёндашувлар. –Т.: «Fan va technology»,
2012, 72 бет.

ISBN 978-9943-10-824-0

Ушбу китобда замонавий дарсликларда бериладиган ўқув
материалларини структуралаш принциплари, ўқув материалларини
структуралашда концентризм принципининг афзаллиги, ушбу
принципнинг дидактик хусусиятлари, ўқув материалларини блок-
ларга ажратиш йўналишлари, ўқув материалларини моделлашти-
ришнинг афзаллиги, концентризм принципи асосида тақдим этил-
ган ўқув материалларининг ўқувчилар билиш фаолиятини ривож-
лантиришдаги аҳамияти ҳақида фикр юритилган.

Китоб дарслик муаллифлари, тадқиқотчилар, ўқитувчилар ва
кенг педагогик жамоатчилик учун муҳим илмий манба бўлиб
хизмат қилади.

Тақризчилар:

п.ф.н. – И.Зокиров;

п.ф.н. – Г.Боймуродова

ISBN 978-9943-10-824-0

© «Fan va technology» нашриёти, 2012.

МУҚАДДИМА

Концентризм принципи битта умумий марказга йиғилган
таълим мазмуни, таълим назариясида ўқув предметининг муайян
курсидаги ўқув материалларининг алоҳида-алоҳида блок(гурух)ларга
ажратилган ҳолда берилишини ифодалайди. Қайсиким, ушбу
блоклар муайян ўқув предмети бўйича белгилаб бериладиган ўқув
материалларининг ҳажмини ифодалайди. Шу маънода концентризм
принципи асосида белгилаб бериладиган ўқув материалларининг
мазмуни ўқувчиларга тақдим этиладиган ўқув материалларининг
ҳажми ва миқдорини белгилаб бериш имконини яратади. Кон-
центризм принципи шу билан характерланадики, бу принцип
асосида ўқув материалларини ўзида мужассамлаштирган дарслик-
лар ва ўқув қўлланмаларида матнлар, машқ ва масалалар, савол-
жавоблар, таълимий топшириқлар тадрижий асосда муайян изчил-
ликда тақдим этилади. Ўқув материалларини танлашда концент-
ризм принципига таяниш натижасида ўқув материаллари аниқ
концентрга мужассамлаштирилган ҳолда муайян кетма-кетликда
жойлаштирилади. Бу, ўз навбатида, ўқувчилардаги ўқув қўнма-
ларининг яхлит тарзда ривожланиб боришига имкон беради.
Концентризм принципи асосида танланган ўқув материаллари
таълимда айни бир хил билим ва тушунчаларнинг турли даражада
ифодаланиши намоён бўлади. Бунда ўқув материаллари таълимдаги
билим ва тушунчалар концентр характеридаги таълим мазмуни
доирасида, таълим жараёнининг муайян босқичларида ўқувчилар-
нинг ёш ва тараққиёт даражалари, фикр англаш ва фикр ифодалаш
билан боғлиқ эҳтиёжлари ҳамда имкониятларини ҳисобга олган
ҳолда тақсимланади. Шу нуқтаи назардан ёндашилган ҳолда таъ-
лим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил фикрлаши, сўз бойлиги-
нинг бир қадар жадал ривожлантирилиши кўзда тутилади. Чунки,
таълим жараёнида ўқувчиларнинг сўз бойлиги ва ёзма нутқини
ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш эҳтиёжи мавжуд.

Синфлар кесимида ўқув материалларини концентризм принци-
пи асосланган ҳолда белгилаб бериш натижасида таълим тизими-
да аниқ блокларни ташкил қилувчи таълимий материалларни
ажратиш имконияти яратилади. Концентризм принципида тан-

ланган ўқув материалларининг афзаллиги шундаки, бундай ўқув материалларининг ўқувчилар томонидан тўлиқ ўзлаштирилишига эришилади. Бунда ўқув материаллари ўқувчилар томонидан куруқ ёдланмайди, балки аниқ ўзаро боғланган кетма-кетликда ўзлаштирилади. Ўқув материалларини концентризм принципи асосида танлашнинг ўзига хос жиҳати шундаки, аynи бир тушунча ва таърифни бир вақтнинг ўзida ҳар томонлама чуқур ўзлаштириш мумкин эмас. Мазкур тушунчанинг барча томонларини муайян концентрлар доирасида ўрганишни назарда тутган ҳолда ўқув материалларини танлаш дарсликларни таркибий жиҳатдан тақомиллаштириш ва таълим жараёни самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ўқув материалларини муайян концентрлар доирасида тақдим этишнинг бошланғич босқичларида ўқувчиларнинг ҳиссий қабул қилиши ҳамда идрок кучи, уларнинг таълим жараёнида тўплаган нутқий малакалари тизимли тарзда ривожланади.

Ўқув материалларининг тадрижий асосда, изчил тақдим этилиши концентризм принципининг ўзига хос хусусияти бўлиб, бу ўқувчилардаги билим, кўникма ва малакаларнинг ривожланишининг асос бўлади. Шунга кўра, дарслик ва ўқув кўлланмаларида бериладиган ўқув материалларини концентризм принципи асосида танланшининг дидактик асослари, концентр характердаги дарсликлар структураси каби муаммолар ўз ечимини кутмоқда.

Педагогика фанида таълим мазмуни, ўқув материалларини танлаш принциплари, уларни структуралаштириш, жумладан, концептуал принцип асосида таълим мазмунини белгилаш кабилар бир қадар ўрганилган муаммолардандир.

Сўнгги йилларда педагогика фанига ўқувчилар билиш фаолиятини фаоллаштириш мақсадида ўқув материалларини концентризм тамойиллари асосида танлаш гояси татбиқ этилмоқда. Бундай ўқув жараёнини психологик, дидактик ва методик жиҳатдан ривожлантириш имконини беради.

Ислохотлар жараёнида дарсликларда берилган ўқув материалларининг таркиби, мазмуни ва уларни структуралаш таъмоили ҳам янгиидан белгилаб берилиши лозим. Мактаб таълимини инсонлар-варлаштириш муносабати билан ўқувчиларга тақдим этилаидиган ўқув материаллари ва уларни ўзлаштиришга сарфланадиган вақтнинг қисқартириш назарда тутилади. Бироқ ўқув материаллари ҳажмининг қисқартириш ўқув предмети ёки ўқув курси мазмунини илмий жиҳатдан саёзлаштиришга олиб келмаслиги керак. Бўлининг учун

Укув материалларини концентризм тамойили асосида структуралаш-
тирилганлиги мавқифидир.

Шу нуктаи назардан ёндашилганда, таълим мазмунини модернизациялаш жараёнида муайян ўқув предмети бўйича ўқув материалларини танлаш ва уларни концентризм тамойили асосида структуралаш муҳим дидактик аҳамиятга эга. Бу ўқув материалларини танлашга асос бўлган дидактик тамойилларга аниқ маънавий таъриф беришни тақозо қилади. Чунки таълим жараёнига технологик ёндашувни татбиқ қилишда ўқув материалларини аниқ тамойилларга таянган ҳолда танлаш ва структуралаштириш муҳим бўлиб эгаллайди.

Ўқув материалларини лойиҳалаштириш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш эътироф этилган: предметли, моделли ва белгилии шакллар, мавзуларнинг структурали блок-чизмаси, таянч-конспектлар ва бошқалар. Бундай ҳолларда предметли моделлаштириш, график моделлаштириш, белгилии моделлаштириш, структурали блок-чизма кабилардан фойдаланилган. Шунги таъкидлаш лозимки, дарслик мавзуларини ихчамлаштириш ва муайян блокларга жойлаштириш орқали мустахкам ўзлаштириш ўқув материалнинг бир вақтнинг ўзida тўрт шаклда: график, сонли, рамзий ва дигаракси усул асосида тақдим этилишига имкон яратлади.

Бунда таълим жараёнида ўқитиладиган ҳар бир ўқув предмети бўйича тушунчалар лугатининг зарурлигини ҳам таъкидлаш лозим. У дарслик ва ўқув қўлланмаларни асослаш, уларни яратишнинг янги имкониятларини аниқлаш, таълим натижаларини назорат этиш имконини беради. Шунингдек, у таълим мазмунини интеграциялашнинг янада юқори даражаларини таъминлаш ва технологик жиҳатдан ривожлантиришга шaroит яратади. Ўқув ахборотларини тизимлаштириш ва модуллаштириш муаммосини қуйидаги йўналишларда тадқиқ этиш долзарблашмоқда:

1) алоҳида ўқув фанлари, умуман таълим мазмунида ахборотларни тизимлаштириш ва муайян концентрларга жамлашнинг фазиро уйғун тизимини яратиш;

2) тақдим этилган ўқув аҳоиротлари блокнинг нисбийлиги, бу аввало, янги билимларнинг юзага келиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, уларни ўзлаштиришга бўлган талаблар асосида ўқув аҳоиротлари мазмунининг қайта танланишини ифодалайди. Ўқув материалларини бундай лойихалаш, ўқитувчиларда билимларни баён этишнинг янги шаклларига ўтишга қарши фаолият

билан боғлиқ бўлган муайян ижтимоий сустреликни бартараф этишини талаб қилади.

Шунинг учун билимларни блокларга ажратиш ва яхлит тизимга солишда ўқув материалларини тизимлаштириш ва таҳлил қилишнинг асосий тамойилларига мувофиқ лойиҳалаштириш зарур. Ушбу тамойилни ўқув топшириқларини танлаш ва ўқувчилар томонидан ўқув материалнинг ўзлаштирилишида ҳам ҳисобга олиш лозим. Чунки назарий материалларнинг мантикий асосларини ўрганиш жараёнида ўқувчилар унинг шаклланиш маромини кузатиш ва чуқур ўзлаштириш имконига эга бўладилар.

Ўқув курсини мантикий блокларга ажратиш ҳақиқатан аниқ ва яхши танланган ўқув топшириқларини изчил ўзлаштириш имконини беради. Уларни ўзаро таркибий қисмларга ажратиш натижа-сида эса ички алоқадорликларнинг чуқурлиги ва ҳар томонлама асосланганлиги, ўзаро уйғунлигини кўриш мумкин. Шу сабабли психологик принциплар асосида ўқув материалларини илмий асосланган ҳолда концентрларга ажратиш ва лойиҳалаш дидакти-канинг ўта долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Ўқув материални концентризм тамойили асосида танлаш натижасида қуйидаги дидактик афзалликлар вужудга келади.

1. Таълим жараёни субъектларида билимларни ўзлаштириш-га нисбатан дискрет, яъни узлуксиз ёндашув қарор топади.

Мазкур жараёнда ўқитувчи ҳар бир дарсда ўқув материал-ларини ўқувчилар билан ҳамкорликда таҳлил қилади. Ўқув мате-риаллари таркибидан асосий ҳамда иккинчи даражали тушунчалар, билим, маълумотлар ажратилади. Асосий элементлар меъёрида амал қилиб турган билимлар тизими мазмунидан иборат бўлса, иккинчи даражали элементлар меъёрида ишлаб турган билимлар тизими мазмунини ягона мантикий яхлит дидактик бирлик, яъни концентрга мужассамлаштиради. Концентр таркибидаги билимлар-нинг алоҳида қисмлари муайян бир дарсда янги мавзу сифатида ўрганилади ва бу жараёнда мазкур билимлар алоҳида аҳамият касб этиб, асосий билимларга айланади. Навбатдаги дарслардан эса, иккинчи даражали дидактик бирлик сифатида ўрганиладиган янги элемент олдингиларини кейингилар билан боғловчилик вазифасини ўтайди.

Билимларни қисмларга ажратишда қуйидагиларга таяниш мақсадга мувофиқдир:

а) билимларнинг дастлабки қисмлари;

б) билимларнинг асосий тушунчалар таркибига кирадиган қисмлари. Дарс жараёнида уларни ўзлаштириш ниҳоятда зарур, ақс-волда, кейинги ўқув материалларини ўзлаштириш имконсиздир;

в) билимларнинг муайян қисмлари ўқувчиларнинг дунёқа-рунларини шакллантириш имкониятига эга.

Билимларнинг етакчи, асосий қисмлари ажратилгач, ҳар бир нисбатдаги дарсда ўқув материални онгли ва мустақкам ўзлаш-тириш мақсадида ўқитишнинг нисбатан мустақил тизимини ташкил этиш мумкин.

2. Таълим жараёни субъектларига тақдим этиладиган билим-ларни ўзлаштиришга нисбатан функционал-тизимли ёндашув ҳам дидактик бирликларни яхлитлаш ва ягона концентрларга жамлашда мумкин аҳамиятга эга.

Ушбу ёндашув танланган билимлар ва ўқув материалларини таҳлил этиш, унинг ҳар бир қисмига хос бўлган вазифаларни аниқ-лаш, алоҳида аҳамиятга эга бўлган билимларни тизимлаштирган ҳолда муайян концентрга жамлаш, билимларни тизимли ўзлаш-тириш конуклари ҳамда ўқувчиларга билим беришда интеллектуал қўникмаларни шакллантиришнинг умумий воситаларидан фойдала-нишга асосланади.

Ўқувчилар ўқув материалларини муайян изчилликда ўрганиш жараёнида улардан билимларни ажратиб, уларнинг вазифаларини изоҳлашга ўрганишлари лозим. Шу тарика, ўқув курси ёки муайян бўлим бўйича билимлар ва уларнинг қисмларини қиссий таҳлил қилиш қўникмасини эгаллашлари зарур. Бунинг натижасида умумий вазифалар билимлар таркибидаги умумийликни тақозо этиши ва бундай қисмлар ҳосила билимларни эгаллаш имкония-тини беришини англаб етадилар. Шунинг учун ҳам муайян кон-центрларни ҳосил қилишда билимларнинг бажарадиган вазифаси мумкин омил ҳисобланади.

3. Ўқувчиларга тақдим этиладиган билимларни муайян кон-центрларга жамлашда тизимли-структурали ёндашув ҳам мумкин аҳамиятга эга.

Бундай ёндашувда танлаб олинган билимларнинг ўзаро мувофиқлиги ўта мумкин ҳисобланиб, ўз ичига ўзаро алоқадор тушунчалар ва маълумотларни камраб олади. Бунда билимларнинг таркиби ўқувчиларга тайёр ҳолда тақдим этилмайди, балки уларнинг хусусиятини изчил тарзда ифодаловчи динамик тизим сифатида тақдим этилади. Ўқув материални таҳлил этиш ва унинг